

**De dialektiek van
het subjektivisme
in de D.D.R.**

door

Ludo Abicht

BIJ EEN NIEUWE VERHALENBUNDEL VAN CHRISTA WOLF (1).

De nieuwe, bevrijdende ideeën moeten tegen deze veralgemenende noties opgesteld worden. Daarom hebben in China de revolutionairen de strijd opgenomen tegen de "menselijke natuur" en tegen "liefde" en tegen "schoonheid". Niet omdat ze "tegen" liefde en schoonheid zijn; maar omdat deze begrippen, in hun algemene formulering, vervalst worden, de belangen van de heersende klasse dienen en zowel liefde als schoonheid voor de grote meerderheid van het volk verraden.

Jan Myrdal, 1969. (2)

De absurde opinie dat socialistische literatuur zich niet mag bezighouden met de fijne nuances van de menselijke gevoelens en met individueel verschillende karakters, dat die literatuur beperkt blijft tot het scheppen van types die zich volgens gepredetermineerde sociologische patronen bewegen; niemand zal deze absurde opinie nog verdedigen. De jaren waarin we de reële grondslagen legden voor de zelfverwerkelijking van het individu, waarin we socialistische produktieverhoudingen schiepen, liggen achter ons.

Christa Wolf, 1968.

(1) : *Aanpassing van een artikel* : L. Abicht, "Christa Wolf, 'Unter den Linden'," in *New German Critique*, volume 6, Fall 1975, pp. 164-169.
Christa Wolf : geboren in 1929, auteur van de bekende romans *Gedeele hemel en Nadenken over Christa T.* (uitgeverij C. De Boer Jr., Bussum, 157 blz., 155 F.).
Schreef ook belangrijke essays : *Lesen und Schreiben* (Lezen en schrijven).
Ze bereidt een roman voor : *Kindheitsmuster* (Model van een kindsheid).

(2) : *Jan Myrdal, The Revolution continued, New York, 1970, p. 190.*
Christa Wolf, "Selbsinterview", in : Lesen und Schreiben, Darmstadt und Neuwied, 1972, s. 79.

Twee citaten uit en over de "socialistische wereld" : Jan Myrdal's bericht over de Chinese Kulturele Revolutie, en Christa Wolf's verdediging van haar roman Christa T. Is de tegenstelling tussen deze citaten de objektieve uitdrukking van de tegenstelling tussen een proletarisch-revolutionaire en een "revisionistische" visie op de maatschappij? Of drukt het eerder een verschillend stadium uit in de overgang naar het socialisme : de Chinese Volksrepubliek in 1969 - de Duitse Demokratische Republiek in 1968? Beide uitspraken beweren dat ze op een zuiver marxistische analyse gegrond zijn, en allebei beklemtonen ze de noodzaak, die analyse op de konkrete socio-historische kontekst toe te passen : wat in de chinese kontekst als een gevaarlijke manipulatie kan uitgelegd worden, kan verdedigd worden als een echte individuele en sociale behoefte in de hooggeïndustrialiseerde, traditiebewuste D.D.R.

Maar zelfs als we er in slagen die schijnbare kontradiktie door een zorgvuldige studie van de verschillende omstandigheden op te lossen, blijft er toch ergens een gevoel van onbehagen hangen tegenover Christa Wolf's uitgesproken verdediging van menselijke behoeften in een maatschappij die ze toch zelf socialistisch noemt.

Dit onbehagen bleek ook uit de reacties van officiële instanties en partijmensen sinds de publikatie van Christa T., en veel van die bezwaren vindt men ook terug in de recensies van westerse, partijgebonden of onafhankelijke, marxisten. Als een socialistische maatschappij kan worden omschreven als "een associatie van mensen, waarin de vrije ontwikkeling van eenieder de voorwaarde is voor de vrije ontwikkeling van allen"(3), dan zouden vanzelfsprekend de ontwikkeling van het individu en zijn behoeften een prioriteit moeten zijn voor de politieke en kulturele leiders van die maatschappij. Niemand, die enigszins op de hoogte is van Marx' denken over dat onderwerp, van de Parijse Manuscripten (1844) tot en met de Grundrisse (1858) kan de socialistische en revolutionaire betekenis van die eisen ontkennen. En toch blijven we met de indruk zitten, dat Christa Wolf hier een aantal moeilijke en onbeantwoorde vragen opgeworpen heeft, zowel in de D.D.R. als daarbuiten : wat is bv. het verschil tussen haar benaderingswijze en die van de traditionele "individualistische bourgeois" literatuur? Is het enkel het feit dat zij, een bewuste en kritisch positieve burgeres van een socialistisch land, haar werk in de D.D.R. schrijft en publiceert? Of vertoont haar werk sinds Der ge-

(3) : Karl Marx, Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, New York and London, 1968, p.41-

teilte Himmel stilaan het gevaar van de vele "Westkontakte" en een even gevaarlijk gebrek aan waakzaamheid van de ideologische leiders? Deze vragen raken veel meer dan de enkele romans, verhalen en essays van één van de meest begaafde auteurs van de D.D.R. vandaag, ze brengen ons tot een discussie van de socialistische natuur van de D.D.R., de konstatactie van aliënatie na het scheppen van niet-kapitalistische produktieverhoudingen, en het nog steeds open debat over de verhouding van basis en superstructuur.

Dat debat is heviger geworden sinds de economische opbloei van de D.D.R. na het bouwen van de Berlijnse muur (1961) en de snelle groei van de industrie en het handelsvolume. Voorbeelden : de nu beroemde Kafka-konferentie van 1963, waar een groot aantal marxistische critici de betekenis van het werk van Kafka en de onhoudbare veroordeling van de moderne letterkunde als dekadent herzagen; of de recente discussies rond Ulrich Plenzdorf's Die neuen Leiden des jungen Werthers, de publikatie van Herman Kant's Die Aula, enz.. Door de nieuwe economische stabiliteit en de politieke sterkte, die zich ook uitte in de nu algemene erkenning van de D.D.R., kon men zich meer concentreren op die problemen die tijdens de periode van socialistische opbouw (1948-1963) waren blijven liggen : de nog niet opgeloste tegenstelling tussen handwerk en geesteswerk, het verschil tussen stad en platteland, de situatie van de vrouw en de soms moeilijke verhouding tussen de partij en de bevolking, om de meest dringende even te noemen.

Zoals de meeste andere D.D.R.-auteurs, is Christa Wolf er zich van bewust dat ze niet in een socio-politiek vakuum schrijft en aanvaardt ze haar sociale verantwoordelijkheid : elk werk, elke literaire discussie van een delikaat probleem, wordt belangrijk. Dat haar werk in de D.D.R. zowel door arbeiders als intellectuelen wordt gelezen - en dit in direkt contrast tot West-Duitsland - toont duidelijk die belangrijkheid aan. (4)

(4) : Voor zover ik weet bestaan er nog geen statistische data om die invloed te meten. Mijn konklusies zijn gebaseerd op verscheidene gesprekken met Christa en Gerhard Wolf en met de managers van boekhandels in Potsdam en Berlijn (D.D.R.) in augustus 1974. Elk van hen bevestigde dat de boeken van Christa Wolf heel frekwent door arbeiders gekocht en gelezen werden, en, verder, dat het publiek tijdens haar voordrachtreizen in fabrieken zich meer interesseerde voor Christa T. dan voor de andere romans en verhalen. Een systematisch, empirisch receptie-onderzoek zou m.i. heel belangrijk zijn om een juist beeld te krijgen van de invloed van de auteurs in de D.D.R.

Dit laatste punt, de receptie van haar werk, is essentieel voor een analyse van de revolutionaire en socialistische betekenis die het werk van Christa Wolf in haar eigen maatschappij kan hebben. Vanuit onze beperkte westerse ervaring hebben we al te vaak "socialistische" literatuur gelijkgesteld met "proletarische", waarbij we dan de laatste term gebruikten in de klassieke, 19de eeuwse zin of in een derde wereld betekenis, en even vaak hebben we daarbij vergeten dat het "proletariaat" van een land als de D.D.R. evenmin in Engels' oud-Manchester of in Mao's agrarisch, ondergeïndustrialiseerd China woont. De "arbeiders en boeren" van de D.D.R. zijn de erfgenamen van al de industriële revoluties en de daarmee verbonden opgang van de arbeidersklasse sinds de jaren 1870. En de resultaten van een bewust proletarisch gerichte onderwijs- en universiteitspolitiek, zowel in selectie en training, zijn er nieuwe sociale stratifikaties aan het voorbereiden die gewoon niet kunnen vergeleken worden met de kapitalistische verdeling van de arbeid en de daaruit volgende sociale en edukatieve status. Daarom is de aliënatie in Christa Wolf's maatschappij er een kwalitatief andere, die niet zomaar op ons laatkapitalistisch systeem kan toegepast worden. In de D.D.R. heeft de kommunistische partij de staatsmacht in handen, het privaatsbezit van de produktiemiddelen is afgeschaft en de opvoedingskansen werden er tot alle vroegere benadeelde klassen uitgebreid. Maar, en hier beginnen we iets van de revolutionaire funktie van schrijvers als Christa Wolf te begrijpen, dat betekent nog niet dat "de massa" er volledige controle heeft over produktie en distributie, dat alle politieke beslissingen enkel en alleen van die massa uitgaan en dat men er in geslaagd is de staatsinstellingen te reduceren tot de koördinerende rol die Marx, Engels en Lenin in bijna anarchiserende termen beschreven. Het werk van Christa Wolf is geen regressie naar het oude kapitalisme en ook geen revisionistische verdediging van een soort van "nieuw kapitalisme". Ze begroet de sociaal-ekonomische verworvenheden van de D.D.R. en richt haar kritische blik op de gevaren van een éénzijdige, ondialektische stagnatie van de burokratie. En als sommige burokraten zich zorgen maken over die kritiek, is het niet zozeer omdat die konterrevolutionair of anti-kollektief zou zijn.

Sinds het verschijnen van Der geteilte Himmel, een roman over de invloed van de verdeling van Duitsland op het leven en de beslissingen van twee jonge Oostduitsers, is Christa Wolf stilaan weggegroeid van de aanvaarde (en gedeeltelijk verwachte) socialistisch-realistische vorm, en heeft ze zich gekoncentreerd op de kritische evaluatie van de socialistische grondslagen van haar maatschappij en de strijd voor hun verdere uitbouw. Als jarenlang lid van de S.E.D., gevierd auteur en gekozen lid van het Centraal Komitee, was ze zich terdege bewust van de storm die haar tweede roman, Op zoek naar Christa T. (1968) zou veroorzaken : het slot ervan was helemaal niet zo duidelijk posi-

tief als in Der geteilte Himmel, waar Rita, één van de twee hoofdpersonages, besloot een zinvol leven in en voor de D.D.R. op te bouwen.

Zowel de stijl, als de in stukken gebroken plot waren ongewoon, formeel zelfs dicht bij de franse "nouveau roman". Het leven, de ziekte en de vroege dood van Christa T., een gevoelige, soms zelfs geresigioneerde jonge vrouw, waren heus geen voorbeeld van een konstruktief en militant socialistisch leven. En toch werd de roman, na een periode van aarzeling en discussie, in meerdere edities in de D.D.R. gepubliceerd.

De nieuwe verhalenbundel, Unter den Linden (1974), brengt ons drie andere voorbeelden van dit in-vraag-stellen : "Unter den Linden" (1968), de combinatie van een kafkaeske "proces" nachtmerrie met heel konkrete flashbacks, bevat elementen die ons al bekend waren uit Christa T. : het is het verhaal van een droom, waarin het hoofdpersonage in Oostberlijn op de avenue Unter den Linden wandelt, en er het "geheimzinnige meisje" uit haar verleden ontmoet. Dat meisje - en in hoeverre kan men ze onderscheiden van de verteller - doet ons erg denken aan de figuur van Christa T. Ook zij was niet in staat haar persoonlijke problemen en behoeften te integreren in de maatschappij waarin ze leefde. En zo werd ze een slachtoffer. Maar een slachtoffer van wie of waarvan? Alleen van haar subjektivisme, of ook van de verkeerde manier waarop het sisteem op haar houding reageerde? Als er in dit verhaal kritiek voorkomt dan niet zozeer tegen de houding van de universitaire overheden die haar ontsloegen, maar wel tegen het opportunisme van intellektuele karrieremakers als Peter, die zijn strijd voor een originele en gedurfde dissertatie had opgegeven om aanvaard te worden en die stilaan veranderd was in een succesrijk , makkelijk maar oninteressant liberaal. En zelfs zijn resignatie was in het begin slechts een antwoord op de druk waaronder hij geplaatst werd (p.21-23). Die druk vond je blijkbaar overal, bv. bij Max, "de Oude", die aan het uiteindelijk aanvaarden van de bestaande realiteit ("alleen omdat het nu eenmaal zo is") alleen door zijn tijdige dood kon ontsnappen. Noch de pijnlijke mislukking van het meisje, dat na een ongelukkige affaire met een leraar van de universiteit verwijderd werd, noch het konformisme van de meeste anderen wordt als een oplossing voorgesteld. Slechts op het einde wordt de eigenlijke oplossing eventjes aangeduid, bij het verschijnen van "de gelukkige vrouw", die het proces van de nachtmerrie overwonnen heeft en "zichzelf gevonden heeft". Met deze visie, een droom die werkelijkheid moet worden, eindigt het verhaal. Het is een open alternatief, eerder een taak dan een oplossing, maar toch een mogelijke verlossing uit een oppressieve en aliënerende situatie. Christa Wolf vertelt ons niet hoe die vrouw haar geluk gevonden had, maar het is dui-

delijk dat het niet via een existentiële aanvaarden van de absurditeit of via een individualistische vlucht in het innerlijk gebeurd kon zijn. De totale ontwikkeling van het individu is een behoefte zowel in een kapitalistische als een socialistische maatschappij, maar in deze laatste kan en moet die opgave worden uitgevoerd.

Het tweede verhaal, "Neue Lebensansichten eines Katers" (Nieuwe levensbeschouwingen van een kater), 1970, een variatie op E.T.A.Hoffmann's Kater Murr, is een bijtende satire tegen elke poging om "Totaal Menselijk Geluk" voor te schrijven door zorgvuldig geplande, grondig doorvorste en wetenschappelijk geteste modellen. Prof.Dr.R.W.Barzel, psycholoog, Dr.Fettback, physiotherapeut, en Dr.Hinz, een cybernetisch getraind psycholoog, werken met enthousiasme en academische vlijt aan zulk een groots opgezet wetenschappelijk en humanitair project van sociale klassifikatie en manipulatie. In de ogen van de wijze en heerlijk kritische kater zijn deze wetenschapsmensen karikaturen, maar het zijn karikaturen die heel dicht staan bij een nieuwe generatie van sociale planners, mensen die hun systeem doen werken door er langzamerhand alle menselijke behoeften, gevoelens en problemen uit te weren.

Het is dan ook logisch dat alleen een kleine computer aan hun beschrijving van de ideale proefpersoon beantwoordt.

Op het einde neemt het leven zijn dierlijke weerwraak, als de cerebrale Professor Barzel in een goedkope maar echte verliefdheid op een buurmeisje verwickeld geraakt.

De stekelige kernvraag is, natuurlijk, de bevinding dat de mensheid tot geluk zal moeten gedwongen worden (p.81) en dat, daarom, "werkelijk zijn betekent : aan het criterium van nut beantwoorden", (p.92) een interessante regressie naar een positivistisch pragmatisme. Deze wetenschappelijk gereguleerde, volledig gecontroleerde wereld met haar ekstreme arbeidsverdeling is een totale afwijking van het marxistische model van de potentiële socialistische maatschappij, zoals Marx die beschreef in één van zijn weinige schilderijen van de nieuwe maatschappij, de beroemde passage uit de Duitse Ideologie I : "terwijl in een kommunistische maatschappij, waar niemand een eksklusieve activiteitssfeer heeft maar ieder zich kan bekwamen in om het even welke tak hij wenst, de maatschappij de algemene produktie regelt en het voor mij dus mogelijk maakt om één ding vandaag te doen en een ander morgen, om 's morgens te jagen, 's namiddags te vissen, 's avonds vee te kweken, na het eten aan kritiek te doen, net zoals ik wil ..." (5)

(5) : Karl Marx, Friedrich Engels, *The German Ideology*, in Robert C.Tucker, ed. *The Marx-Engels Reader*, New York, 1972, p.124.

Het derde verhaal, "Selbstversuch" (Zelfexperiment), 1972, maakt gebruik van een bekend science-fiction motief : door een of andere ontwikkeling in de biochemie wordt een vrouw veranderd in een man, tot ze na dertig dagen het succesvolle experiment onderbreekt. De tekst is een lange brief aan de directeur van het instituut, de geleerde die verantwoordelijk was voor de ontwikkeling van het serum en zijn eerste toepassing op een menselijk subjeet. Dit science-fiction verhaal is echter alleen een kader, waarin over een heel ander soort van "zelf-experiment" gepraat wordt. Pas tijdens de periode van haar transformatie begint de vrouw, de "proefpersoon", zich te realiseren waarom ze aan dit vreemde avontuur begonnen is. Ze wist dat het niet uit vrouwelijke nieuwsgierigheid of wetenschappelijke ijver was, zoals haar mannelijke kollega's hadden verondersteld. Als een normale, drieëndertigjarige jonge vrouw met een doctorstitel in physiopsychologie en de leidster van het research-team voor "geslachtsverandering" had ze dit experiment niet nodig om haar status te vinden of haar nut voor de maatschappij te bevestigen. En toch had ze zich vrijwillig gemeld, om een reden die ook haar verborgen was. Was het de onuitgesproken uitdaging die ze had gevoeld dat "ze een man moest worden om haar waarde als vrouw te bewijzen"? Of was het de subtiele diskriminatie waaronder ze geleefd had, ondanks haar financiële, sociale en professionele gelijkheid? Deze vragen gaan verder dan de traditionele sociale en politieke strijd voor de rechten van de vrouw : tenslotte speelt het verhaal zich af in de D.D.R. in 1992, in een ver ontwikkelde socialistische maatschappij. We mogen veronderstellen dat tegen die tijd de meeste oude bourgeois vormen van wettelijke en opvoedkundige ongelijkheid verdwenen zullen zijn. En toch beschrijft Christa Wolf hier een situatie waar de mannen domineren, een milieu waarin veel van de oude verwachtingen en stereotypes zijn blijven bestaan. Stilaan ontdekt de "proefpersoon" dat ze een inzicht had willen krijgen in het geheim van haar eigen onderdanigheid en naïviteit, en speciaal van haar sterke afhankelijkheid van de directeur van het instituut. Gedurende die dertig dagen was zij/hij zich voortdurend bewust van haar/zijn ambivalente seksuele status : fysisch was ze geen vrouw meer, en emotioneel was hij nog geen man. Van hieruit kon ze de wereld van mannen en vrouwen vanuit een totaal nieuwe hoek observeren. En de laatste test kwam toen zij/hij verliefd werd op een aantrekkelijke jonge vrouw, die de dochter van de directeur zelf bleek te zijn, het ongelukkigste toeval dat men zich kan indenken. En in die gespannen situatie verstond ze/hij het geheim van het vlekkeloze en gedistancieerde, korrekte en gerespekteerde "mannelijke" gedrag van de directeur : "Je wanhopige arbeidsdrang, al je manoeuvres om je op de achtergrond te houden, waren niets anders dan een poging om je veilig te stellen tegen de ontdekking dat je niet liefhebben kan en dat je het weet". Op dat ogenblik werd de be-

tovering verbroken en besloot ze/hij het experiment vroegtijdig af te breken. Want als het geheim van de directeur een aanduiding was van de diepe onzekerheid van de meeste mannen en van het effect hiervan op de vrouwen, dan kon het echte menselijke experiment pas beginnen : "het experiment, lief te hebben" en, tegelijkertijd, het experiment "om de persoon uit te vinden, die men liefhebben kan". Het derde verhaal eindigt met een open alternatief, net als het eerste.

Men kan de sociaal-politieke inhoud van deze drie verhalen alleen binnen hun concrete kontekst analyseren, nl. een socialistische maatschappij, die langzaam en met moeite ontwikkeld wordt. Christa Wolf zet die kontekst voorop, en verwacht dat we die impliciete vooronderstelling ook verstaan.

In de D.D.R. is er inderdaad, en misschien nog voor lang, opportunisme, resignatie, bureaucratisch dogmatisme en subtiele of minder subtiele druk te vinden. Er is seksisme en ongeschreven sex-diskriminatie.

En toch is deze subjektieve kritiek progressiever en eerlijker revolutionair dan vele apologetische, half idyllische officiële berichten of literaire werken. Een begrip als "liefde" kan inderdaad begrepen worden als een gevaarlijke, konterrevolutionaire categorie als het ons afhoudt van de noodzakelijke, dagelijkse klassenstrijd. Maar Christa Wolf verdedigt hier een integratie van menselijke sensitiviteit in de sfeer van het dagelijks werk en de politieke strijd : als liefde het hoogste doel blijft van een gedeëlieneerde, bevrijde en werkelijk socialistische maatschappij, dan moet die hier en nu al aanwezig zijn, in elk stadium van de revolutionaire transformatie.

Het chinese wantrouwen tegenover deze begrippen, zoals Myrdal ze beschrijft, is een negatie van hun misbruik door de bourgeoisie.

Christa Wolf's verdediging ervan is een ander soort negatie, op een ander ogenblik van de socialistische opbouw, tegen een mogelijke regressie naar laatkapitalistische verhoudingen.

In deze zin kunnen we de kritiek van Wolf en de nieuwe generatie van D.D.R.-auteuren als essentieel anti-revisionistisch begrijpen; de rol die ze kunnen spelen en het effect dat ze zullen hebben, zal afhangen van de richting, waarin het volk en de leiders van de D.D.R. zich gedurende de volgende tien jaar of zo zullen begeven.

Ulrich Plenzdorf : HET NIEUWE LIJDEN VAN DE JONGE W.

Er bestaat nauwelijks een duitser, die de roman in briefvorm van Goethe, HET LIJDEN VAN DE JONGE WERTHER (verschenen in 1774) niet van ver of van dichtbij kent : de auteur en het werk zijn een van de belangrijke pijlers van de duitse kultuur.

Ulrich Plenzdorf weet bijgevolg met wat hij zich meet bij het uitbrengen in 1973 van HET NIEUWE LIJDEN VAN DE JONGE W. : iedereen weet dat Werther op het einde zelfmoord pleegt ! ...

De jonge W., Edgar Wibeau, lijdt aan dezelfde kwalen van Werther, zijn burgerlijke overgrootvader : dezelfde eenzaamheid, dezelfde onmogelijke liefde, een evenzeer tragisch noodlot. Op twee verschillen na : het verhaal speelt zich de laatste jaren in de D.D.R. af, en Wibeau sterft zonder zelfmoord te begaan.

De grote vondst van Plenzdorf zit in het schijnbare parallellisme van het noodlot van beiden, in dit spel van spiegels die voortdurend van Wibeau naar Werther verwijzen.

Maar deze roman is meer en iets anders dan alleen maar een stijloefening, parodie of konfrontatie.

Vooreerst is er het esthetisch genot van een schrijfwijze die zich tegenover een andere ontwikkelt en er geleidelijk de kode van ontcijfert.

Maar tevens wordt op een brutale manier de vraag gesteld : waarom deze eenzaamheid in de socialistische maatschappij ?

Door Wibeau, de negatie van de positieve held, stelt Ulrich Plenzdorf deze provocerende vraag. Hij stelt zich niet tevreden met passief het antwoord af te wachten, maar de jonge W. bestaat bij het begin van de roman al niet meer. Juist door achteraf het experiment, dat hij beleefd heeft, te doorgronden ontstaat een kritische dimensie, die al vruchtbaar en produktief is.

Enmaal het boek gesloten is, blijft er nog een allerlaatste vraag over : tot waar is het aanwenden van het kultureel erfgoed een lichtpunt, en van waar af stoort het bij het ontcijferen van het heden ?

Jean-Claude Lebrun.

Ulrich Plenzdorf : geboren in 1934 in Berlijn in een arbeidersfamilie. Middelbare school en studies in Leipzig. Dienstplicht. Hogere filmschool. Eerste scenario in 1964. Belangrijke film in 1973 : De legende van Paul en Paula.